

Biztató Tamási Áron kutatására

SZÜLETÉSÉNEK 75. ÉVFORDULÓJÁN

A máig gyűrűző Tamási-vitában bizonyára legkevésbé kérdéses a politikum. Az író sohasem volt kommunista, a társadalmi felszabadulást nem a munkásosztály feltörekvésétől várta, de mert népsorsot vállalt, népért élt és küzdött, kellő helyzetekben mindig találkozni és szövetkezni tudott széles népfronti törekvésekkel. Élére állott 1937-ben a balról indult nemzetiségi összefogásnak, s mint a *Vásárhelyi Találkozó* elnöke meghirdette a román néppel való megegyezést egyenlőség és testvériség demokratikus követelményei szerint, Magyarországon Szabó Pálék radikális népi irányzatát támogatta, s a második világháború utolsó szakaszában komoly segítséget nyújtott az ellenállási mozgalomnak Erdélyben. Írói pályáján is többször érintkezésbe jutott a marxista *Korunkkal* Kolozsvárt, s ha voltak eltávolodó szakaszai, nem nehéz megállapítanunk a történeti emlékezés mai fokán, hogy ebbe nemcsak saját népi felfogásának bizonytalanságai és befolyásolhatóságai, hanem a baloldalon nemegyszer felkísértő, a szövetségesekkel szemben következtelen túlzások, beszűkülések is belejátszottak. Hiszen ilyen túlzás holtáig követte. Kereken két évtizedig nálunk nem tanították, nem adták ki, húsz évjárat az egyetemről neve, híre, írásai nélkül lépett az életbe. Éppen a dogmatikus elhajlásokkal való leszámolás tette lehetővé, hogy mára a romániai magyar színházak bemutassák darabjait, regényei és novellái végre megjelenjenek, s Farkaslakán ne csak a Tamási-emlékház, hanem a Szervátiuszok hatalmas Tamási-emlékműve is magához vonzza a látogatók tömegét.

Ami ezután is nyitva maradt: az a Tamási-kutatás és Tamási-értékelés. Nem mintha az irodalomtörténetben mára sem volna róla elég szó, hiszen egyetemi jegyzetekben külön fejezet, s Féja Géza kitűnő Tamási-tükrét Bukarestben Izsák József kismonográfiája követte, s ahány kiadvány, annyi új Tamási-bemutató, de lám, *Méliusz József*, aki pedig a romániai írószövetségnek éveken át magyar alelnöke volt, még 1970-ben is — Kurkó Gyárfás önéletrajzi regényének méltatása közben — óva int azoktól, akik „Tamásiból ismét abszolútizáló mítoszt építenének”. *Sütő András* viszont 1972-ben — még mielőtt az írószövetség új magyar alelnökévé választották volna — inti le *A Hét* hasábjain egy „be nem vallott intellektuális sznob-ság” lekicsinylő Tamási-minősítéseit. Adva van tehát még mindig a vita, s talán erre céloz *Kántor Lajos* is *Beke Györggyel* az *Előrében* folytatott beszélgetése során, amikor leszögezi, hogy a romániai magyar irodalomtörténetírás Tamási Áron életművét felfedezve nemcsak magyar, hanem kelet-európai, sőt világszintű jelenséggel találja szembe magát. A Tamási-jellemkép tárgyilagos kialakítása szempontjából természetesen hasznos az ellenvélemények egymáson való csiszolódása, a sorsképpen magában s az értékelések különbözőségének háttérében rejlő ellentmondások azonban nyilvánvalóan csakis a Tamási-kérdés tudományos szintre juttatásával lesznek feloldhatók.

Szándékosan szélesítettem az irodalomtörténeti eljárás követelményét tudományossá: ha betekintünk a problémába, hamar kiderül, hogy Tamási-ügyben még akkor is átfogóbb kitekintésre van szükségünk, ha — mint már megtettük — mára elhanyagolhatónak véljük a kimondott politikai vonatkozásokat. Nevezetesen egy irányban kell fontosnak tartanunk a vizsgálódás kibővítését: a Tamási-mű gazdag folklórgyökéretéről van szó. Volt idő, amikor éppen emiatt nem kellett Tamási Áron, s be kell vallanom, hogy a *Jégtörő Mátyás* 1970-es romániai kiadásakor nem kis gondot okozott nekem a Tamási-regény újraértékelése egykori mesteremmel, *Gaal Gáborral* szemben. A *Korunk* főszerkesztője ugyanis 1936-ban „samanisztikus

népiesség"-nek bélyegezte meg a bizarr Tamási-regény modorát, s az íróról — különben személyi barátjáról — nem állított kevesebbet, mint azt, hogy „a népi ember életének kis és nagy összefüggéseiből kifüstpöli a valóság erőinek játékát, és helyébe a varázslatok és bűvöletek tartalmi szürrealizmusát teszi, miáltal minden népi figura egy-egy mítoszhozdozó vagy legalábbis félig valami természetfölötti lény”. A Korunk akkoriban még nem ért el a teljes népfronti kibontakozásig, s esztétikai programjában a „valóságirodalom” koncepciója sem foglalta még magába akár a folklórt, akár a szürrealista irodalmi törekvéseket. Az antifasiszta erők tömörítése vonalán ez ugyan elvi általánosságban hamarosan bekövetkezett, maga Tamási is realizmusát domborította előtérbe, úgy, hogy Gaál és Tamási megtalálhatta egymást, a regény mai megítélésekor azonban elkerülhetetlenné vált az egykori elutasító megfogalmazás konkrét jóvátétele. Korántsem politikai belátásból — ez személyileg már a 30-as években érvényesült —, hanem az irodalom ama különös gazdagodására való tekintettel, melyet a folklór és a szürrealizmus kapcsolódásai azóta világszerte kiváltak.

Legelőször azzal a sajátos esettel kell szembenéznünk, amikor is a népi hiedelem, nyelv, szokás ösztönössége természetes módon egybeesik mindezek tudatos irodalmi felfogásával s közvetlen személyi alkalmazásával. Gauguin, a francia festő, Óceániában talál vadember-nosztalgijáért művészi kielégülést, Picasso a néger művészetből merít, etnológiai világismeretek oltanak be mágikus fantáziát az angol, német, olasz, amerikai irodalom modern nagyjaiba Eliottól Thomas Mannig és Pavese-től Faulknerig, a mi Tamási Áronunk esetében azonban az írónak csak saját magába, gyermekkorába, családi környezetébe kellett betekintenie, s átrakhatta az irodalom szigetére egy süllyedő népi világ Robinson-kincseit. Kelet-Európában különben ezzel az eredetiséggel nincsen egyedül. A román Brăncuși felvesz Párizsban ingereket Picassótól és a néger vagy polinéz faragványokból, de az, ami jelképes szobraiban sajátossá válik, olytán mélykultúrát dob világszintre. És Chagall kötetlenül lebegő alakjai nem az ukrajnai zsidóság ösztönös képvilágát rögzítik-e vászonra? A cseh szürrealista költészet nagyja, Nezval, be is vallja eredetiségének egyik titkát, amikor a népi művészetet így értékeli: „...mondások, szótalányok s egyszerű dalok világa a népköltészet gyökérezete, s valahányszor újjá kell születnie a világnak, mindig e gyökerekhez fordul” (a költő visszaemlékezését Szaltnai Rezső szép fordításában olvashatjuk). A kelet-európai összehasonlító művelődéstörténet nagy feladata, hogy kellőképpen értékelje művészeink és irodalmaink megtermékenyülését egy nálunk máig létező folklórtáptalajból, melyet a Nyugat többnyire már csak a tengereken túl fedezhet fel a maga számára. Mondjuk ki: Tamási Áron művészetének nem vidéki teherképe, nem visszarántó kezdetlegessége, hanem ellenkezőleg, nemzetközi jelentősége a székely népiség.

Mármost: mit mond a folklorista? A Korunk 1970. 5. számában Faragó József *Egy Tamási-novella népmesei forrásai* címen kísérli meg az irodalomtörténeti érdeklődés néprajzi kiszélesítését. Előbb leszögezi: „...aligha van Tamásinak olyan méltatója, aki akár egyes művek, akár az egész életmű kapcsán a folklórra mint gyökérre vagy forrásra, mint modellre vagy párhuzamra ne hivatkoznék — anélkül azonban, hogy egyes Tamási-művek konkrét szembeállítását megfelelő folklóralkotásokkal aprólékosan elvégeztük volna. »Tamási Áron és a folklór«: nyilvánvaló, hogy egy ilyen szerteágazó és szerfölött munkaigényes témát szinte lehetetlen kimeríteni, ám bármilyen szerényen és adalékszerűen, egyszer mégiscsak hozzá kell kezdeni.” Ezután megtörténik az első szembeállítás. A *Szorgalmas tojás* című novella két verséngő keresztapját Faragó a tréfás népmesék típusai közt találja meg, a negatív figura póruljárásának epizódját a szanszkrit mesekincs követi, az egy tojásból történő vagyonszaporítás motívumára pedig — miután sem a nemzeti, sem a nemzetközi mesekatalógusokban nyomát nem találja — saját gyűjtéséből hoz példát az Udvarhelyszékek szomszédos Kőhalom vegyes román—szász—magyar vidékéről. A tanulság Faragó szerint: „Tamási a szorgalmas tojás példázatát is kimutathatóan a folklórból merítette. Forrása ezúttal egy fölöttébb ritka mesetípus, amelynek csak

egyetlen változatát ismerjük." (Itt azért felágaskodik bennem a régi falukutató! 1927 nyarán az Ugocsa megyei Farkasfalván találkoztam a „szorgalmas tojás”-motívummal, s közöltem is a mesét a losonci *A Mi Lapunkban*.)

A néprajzosok nyilván jól teszik, ha nekilátnak a székely folklór és a Tamási-írások tüzetes összehasonlításának, az ilyen alapvetés után azonban annak az irodalomtörténeti munkának és legfőképpen műelemzésnek kell következnie, mely a folklórelemek felhasználását és művészi jelképrendszerré válását vizsgálja meg. S halaszthatatlan mindannak a szellemi ingernek, serkentő befolyásnak a megállapítása is, mely a folklórelemek tudatosítását és irodalmi beépítését, új szimbolikus értelemmel és kapcsolatokkal való töltődését, a Tamási-életműben szerepet játszó néprajzi konkordanciákat kiváltotta és lehetővé tette. Ugyanolyan időszerű ez, mint Ady Endre vagy József Attila folklórforrásvidéknek feltárása az etnográfusok és irodalomtörténészek együttműködésével. Farkaslaka népi szellemiségének feldúsulása, átcsapása Tamási Áron művészetébe bonyolult, sokszoros folyamat, melyben szerepet játszik többek közt az egykorú folklórtudomány ismerete is. Szemlér Ferentől tudom például, hogy Tamási elolvasta Róheim Géza még 1925-ben írt *Magyar néphit és népszokások* című munkáját, s az animizmus világának freudista magyarázata hozzájárulhatott a szülőfaluból ismert mitikus lények beillesztéséhez az irodalmi alkotásba.

Egyáltalán: ismerjük-e Tamási Áron könyvtárát és olvasmányait? Nem a „hatások” keresésének avult divatja téteti fel velünk a kérdést. A korszerű személyiségrajzhoz hozzátartozik az egyéni tapasztalat és a nemzeti vagy nagyvilági információ dialektikájának ismerete. Kacsó Sándor emlékirata készülő második kötetének a Korunk 1972. 4. számában megjelent fejezete a kortárs és testi-lelki barát hitelével közli: „Áron nemigen olvasott. Legalábbis azt mondta, hogy nem akar olvasni, mert a maga útját szeretné járni, s a különféle elméletek csak megzavarónak”, no de egy Nyíró-anekdota kapcsán kiderül az emlékezésből, hogy „játszott ám Áron is, mert ő meg elhallgatta olvasmányait. Rajtacsíptem később — írja Kacsó —, hogy mennyire avatottan tudott hozzászólni könyvekhez, amelyek nem sokkal azelőtt jelentek meg. De világért nem vallotta volna be, hogy olvasta őket, legfeljebb mosolyogva csak annyit, hogy itt-ott beléjük nézett: lám, milyen betűket használtak a nyomtatásnál?” Az eredeti alkotóművész részéről érthető ez a magatartás minden sznobokkal szemben, nekünk azonban hasznos kulcs annak megállapításához, amit különben az egész Tamási-életműből kideríthetünk: a művész tudatos európai, tájékozott a világ szellemi életében, s a maga székely népiségét nem naiv művész, nem vadzseni módján, hanem az értő ember válogatásával, műizlésével tornyozza fel nemzetközi szintre.

Ezt még a parasztirodalommal, faluírókkal szemben elfogult, szellemtudományi beállítottságú Szerb Antal is elismeri. Tamási Áron nevét az Erdélyi Szépművés Céhnel megjelent *Magyar irodalomtörténet* köteteiben meg sem említi, de munkáját azok méltatásával zárja, akik felszabadították a székely nép önálló hangját. Szerinte „a népiesség kultúraellenes tendenciájú, visszatérést hirdet valami soha nem volt ősi egyszerűséghez. A székelyek népiessége nem kultúraellenes és nem visszatérés, hanem egy másfajta kultúra kifejezése és szintézisre hozása a mi kultúránkkal... A székely lélek minden, csak nem egyszerű, aki az ő művükbe merül el, nem menekül városias komplikáltsága elől, hanem gyönyörködve szemléli egy másfajta komplikáltságban az örök és közös emberi motívumokat”. Szerb Antalnak egzotikum a székely jelleg, de legalább értékelní tudja ennek az irodalomnak a sokrétű, bonyolult és teljes emberségét. S ha feleslegesen túlzónak érezzük is Gaál Gábor bírálatát, amikor „a székelyföldi vénasszonyok babonáiban” véli elmarasztalhatónak „Tamási játékos-mókás (hamis!) székely világát”, mégsem felejtjük el, hogy az erdélyi magyar irodalom arcvonalainak felvázolásakor 1930-ban nem valami öncélú székely lelkeségben, hanem reális magjában értékeli a székely írócsoportot, amelynél „tudatosan jelentkezik a műteremirodalommal szemben valóminő valóság-irodalom követelése”.

Fel lehetett volna fedeznie a *Jégtörő Mátyás* valóságmagját is. Gaál annak idején kettős frontot vállalt a „falutól idegen írók” spiritualizmusba vesző szürrealizmusával és a folklórgyökérzetű „samanisztikus népiesség”-gel szemben, felvillantva e kettő valaholi kapcsolatát, s nem vette észre, hogy a szürrealizmus kelet-európai változata éppen népi elkötelezettségében mennyire valós. Ennek a népi szürrealizmusnak képjátéka, szimbólumrendszere, nyelvi hajlékonysága, mesevilága egyáltalán nem azonos a Salvador Dali jellemezte „kézzelfogható értelmetlenség”-gel, mint ahogyan semmi köze André Breton freudizmusból és okkultizmusból, társadalmi elégedetlenségből és nihilista formarobbantásból táplálkozó művészetéhez sem, mely — a francia szürrealizmus nagymesterének saját szavai szerint — „vaktában lövöldözni kezd a tömegre”. Igaz, a szürrealizmus mindkét ága befogadja az alkotó processzusba az ösztönös, intuitív, prelogikus, tudatalatti lélek munkát, az álomképzetek felhőzését, amíg azonban a nyugati beállítódás céltalan valóságkonkivüliség és szabadosság, addig Kelet-Európában (és jellegzetesen Tamásinál) a konkrét hazai népiesség konkrét hazai feladatokhoz köt, honiság jelzése, történelmileg elrendelt gondolatosság. Az a bizonyos „samanisztikus népiesség” tehát nem menekülés a valóságtól, hanem inkább a reáliák ibolyántúli színeződése, gondolati realizmus, mely nem nélkülözi a célirányzatosságot, a törekvést erkölcsi hatásra.

Elégge elárulja mindezt a szóban forgó regény. A Mátyás legény szegénységét Márta leányzó szegénységével összeházasító — minden ízében valóságos — történetet nem keni el, hanem mintegy külön fénybe emeli a fiatal házaspár segítségére siető szellemvilág: egy állatok képében megnyilvánuló bölcs humánus. A regény művészi játékosságát ma már csak az érthetné félre, aki feltételezné, hogy maga az író hisz lélek-vándorlásban, lidércben és boszorkányban, holott mindez a népi fantasztikum neki csak arra jó, hogy szegénység és elmaradottság mélyéből, a székely népsors magányából is a derűt, az emberi bizakodást, az ifjúság és igazság örök győzelmét varázsolja elő. A „szellem” — a társasélet törvényes értelmének: szeretetnek, felelősségnek, munkának, emberségnek összesített jelképe — a nyomorúság és gonoszság megpróbálta ifjú székely házaspár gondját viseli, s a szerelem gyümölcsként érő magzat védelmében hol bolha, pók, méh, szarka, gólya, hol sas, róka, kutya, majd éppenséggel a lidérc alakjában hárítja el a bajt, a veszedelmet a jövődöbéli gyermek elől. A rászorulás az állatokra, az állati nyelvezet megszerzése, a szövetkezés a természet képét öltő „szellem” örök emberi igazával akár szociológiai sablonba is átültethető: a kapitalista válság mélyén fetregő székely kisember kiszolgáltatottságának, védtelenségének megrázó jelzése. Ha kihüvelyezzük a lényeg (s a szimbólumrendszer megfejtése ma, a nyelvi-irodalmi formák jelentésstanának kifinomodása idején, nem szokatlan), akkor nagyon is reális, közerthető és elfogadható magyarázathoz érünk, természetesen csak akkor és annyiban, amennyiben nem a művészi kép szétdúlására törekszünk, hanem a benne való szárnyalást, a vele való felemelkedést, az esztétikai gyönyört vállaljuk.

Lucien Lévy-Bruhl, az etnológia francia filozófusa, egybevetve a primitív és a mai gondolkodást, valamelyes kikapcsolódás vagy átkapcsolódás örömét ünnepli a népmese meghallgatásában, amikor is „gyönyörűséggel hagyjuk faképnél a racionális magatartást, és nem vagyunk többé alávetve követelményeinek”. Egy Tamási-szöveg azonban abban különbözik a népmesétől, hogy ellenkezőleg: a mesés elemek is felfokozzák ráfigyelésünket a korszerű problémára. A *Jégtörő Mátyás* esetében a székely szegénység egyedül saját magában rejltő vigaszára. Aki a soros történelmi változtató erők részéről ennél többet akart mondani, annak egyszerűen be kellett helyettesítenie a „szellem” szimbólumát, hogy az árva Mátyásokat és Mártákat teljesebb önmegvalósításokra bírja — ez azonban túl is ment az irodalmon, s már a politikum mezsgyéjére igazított el. Mátyás mint élő Tamási Áron a kellő időben erre a mezsgyére rá is talált, igazolva, hogy jelképrendszeréből eredendően erre nyílt a távlat.

A Tamási-kutatáshoz elmaradhatatlanul szükséges a folklórelemek tisztázása (Faragó Józsefék készülnek is Farkaslakára, hogy a hely színén rekonstruálják a

Tamási-életmű népi forrásait), de annál nagyobb az esztétikai feladat, az irodalomtörténészek európai látókörü felelőssége, mert végső eredményben nem a folklórral való szembesítés, hanem az író korszerű tevékenységstruktúrájának felmérése s ezzel kapcsolatban ideológiai segédeszközeinek, a folklór alkalmazásának, a jelképrendszer gondolatstruktúrájának értékelése a feladat. Itt pedig már az esztétái a szó, mert a „samanisztikus népiesség” irodalmi kulcsát, s ezen túl akár a közügyi felismerés zárának felpattantását is neki kell megadnia. Hisszük, hogy mindez az összetett irodalomtörténeti művelet újabb alátámasztásul szolgál Czine Mihály ama lényegbevágó megállapításához, mely a Sőtér-féle nagy magyar irodalomtörténet Tamási-fejezetében a világba csömörlött polgár neoprimitivizmusával így sarkítja szembe hősíünket: „Tamási Áron művészetében a népmese virágzik tovább, az az erő él benne, mely hajdan a népköltészetet teremtette: vágy a szépre, a jóra, az igazságra. (...) A szegénységnek a szépségen keresztüli ábrázolása, amelyet Móricz kezdett a *Pillangóban*, s amely Illyés költészetében és Szabó Pál java epikájában folytatódott, Tamási művészetében ér legtündöklőbb magasokba.”

Kolozsvár, 1972 nyarán.

